

Martina Ivanko
**O ČEMU RAZMIŠLJA OBRISANO LICE.
ARISTOTEL I HEIDEGGER O MIŠLJENJU**

»*Ono najdvojbjenije jest da još ne mislimo.*«¹

1. Uvod

Pitanje koje Heidegger postavlja i na koje pokušava odgovoriti jest pitanje: »Što se zove mišljenje?« Pitanje se može postaviti i drugačije, a da odgovor na njega i dalje ostane isti. Sada bi ono moglo glasiti: Što zove mišljenje? Ili čak: Što zove *u* mišljenje? Mišljenje koje Heidegger pronalazi jest ono koje čovjek još ne poznaje. Opća matematizacija svijeta i jedan radikalni pokušaj da se sve oznanstveni upravo ne dopuštaju način mišljenja o kojemu govori Heidegger. Da bi do takvog mišljenja došao, čovjek mora odbaciti težnju da sve što radi ili čak ne radi mora biti vrlo brzo, učinkovito i korisno. Način mišljenja o kojemu govori Heidegger, a koji će se ovdje dovesti u vezu s Aristotelom, bez praktične je svrhe u uobičajenom smislu. Taj način mišljenja ima svrhu u sebi samomu, a u ovome će radu biti razmatrane njegove temeljne crte, onako kako ih Heidegger i Aristotel shvaćaju, u skladu s njihovim filozofskim djelom.

2. Aristotel o *nousu* i *teoriji* kao najvišem obliku ljudske djelatnosti

Nous, kao polazišni pojam prvog dijela rada, jedan je od Aristotelovih pojmova koji nije jednoznačno određen. Iako se na mnogim mjestima mogu pronaći obilježja kojima opisuje *nous*, Aristotel je često nedosljedan ili nedorečen po pitanju njegovih odrednica. XII. knjiga *Metafizike*, III. knjiga *O duši* te VI. i X. knjiga *Nikomahove etike* mjesta su na kojima Aristotel opširnije govori o *nousu* te za ovaj rad i najrelevantnija, dok će ostala mjesta zbog ograničenosti rada i ponavljanja odrednica *nousa* biti ispuštena.

¹ Martin Heidegger, *Što se zove mišljenje?*, Naklada Breza, Zagreb 2008., str. 12.

2. 1. *Nous*

U poglavljima *Mišljenje i spoznaja* iz djela *O duši*, Aristotel iznosi opća obilježja *nousa*, određujući ga kao moćnog, nepomiješanog i odvojivog, jer nije vezan za materijalno.² No, već na početku navedenih poglavlja dolazi do poteškoća u tumačenju, jer Aristotel ističe dvostruku narav *nousa*, pri čemu je teško odrediti je li zaista riječ o njegovoj dvojakoju naravi ili se tu ipak radi o dva različita određenja *nousa*. Aristotel u djelu *O duši* jednu narav ili pak jedno određenje *nousa* uspoređuje s ulogom svjetla (φῶς) u opažanju. Kao što svjetlo »na neki način čini boje u potenciji bojama u ostvarenju«,³ na sličan način i *nous* čini predmete podložnima mišljenju, pretvarajući ih u objekte mišljenja. Drugo, već spomenuto određenje ili narav *nousa*, Aristotelu je potencijalno svaki od objekata svog mišljenja, ali ne i aktualno, sve dok ne misli.⁴ Budući da aktualnost prethodi i nadređena je potencijalnosti,⁵ ovakav *nous* ne može biti djelatni uzrok svog mišljenja te stoga treba neki drugi uzrok. Taj je uzrok *nous* koji je Aristotel usporedio sa svjetlom, koji ovdje ima aktivnu ulogu te pokreće misao na način da stvari čini podložnima mišljenju i raspoloživima drugoj vrsti *nousa*. Sve stvari koje imaju materiju u sebi sadrže nematerijalne stvari samo potencijalno.⁶ Nematerijalne stvari moraju biti odvojene od materije da bi bile razumljene i Aristotel predlaže prvu vrstu *nousa*, da objasni na koji se način to događa. U duši se nalaze, kao rezultat opažanja i pamćenja, slike (*phantasmata*) nematerijalnih stvari, iz kojih navedeni *nous* izvlači nematerijalne forme i smješta ih u drugu vrstu *nousa*.⁷ Tada se događa mišljenje (*noein*).

Za proučavanje Aristotelovog pojma *nousa* posebno je važna VI. knjiga *Nikomahove etike*, koju započinje najavljujući raspravu o razumskim (*dianoia*) krepostima. *Dianoia* je način mišljenja. Iako je Aristotel naznačio da će se u cijeloj knjizi baviti pitanjem *dianoie*, u daljnjoj se raspravi ona eksplicitno ne spominje. Razlog je tomu što je *dianoia* poseban način mišljenja ili misaone sposobnosti, koja označava neraskidivi odnos između različitih načina na koje se može znati.⁸ Dva su puta znanja⁹ o kojima Aristotel govori. Podijelivši razumski dio duše na

2 Aristotel, *O duši*, Naprijed, Zagreb 1996., 429a 25-30.

3 Isto, 430a 15-20; ὁ δὲ τῷ πάντα ποιεῖν, ὡς ἕξις τις, οἷον τὸ φῶς τρόπον γὰρ τινα καὶ τὸ φῶς ποιεῖ τὰ δυνάμει ὄντα χρώματα ἐνεργεῖα χρώματα.

4 Isto, 429a 20-25.

5 Usp. Aristotel, *Metafizika* Θ 8.

6 Aristotel, *O duši*, 430a 5-10.

7 Caleb Cohoe, »Nous in Aristotle's *De Anima*«, *Philosophy Compass* 9 (9/2014), str. 598.

8 Walter A. Brogan, *Heidegger and Aristotle. The Twofoldness of Being*, State University of New York Press, New York 2005., str. 172.

9 Govoreći o dvama putovima znanja, riječ »znanje« odnosi se na spomenute načine na koje se može znati.

dva dijela, prvi je nazvao znanstvenim (*epistemonikon*), a koji uključuje znanost (*episteme*) i mudrost (*sophia*), i rasudbeni dio (*logistikon*), koji podrazumijeva umijeće (*techne*) i razboritost (*phronesis*).¹⁰ Znanstveni je put znanja onaj kojim promatramo »ona od bića kojima počela ne mogu biti drukčija«, dok se rasudbeni put (*logistikon*) bavi bićima kojima su počela promjenjiva.¹¹ *Dianoia* omogućuje odnos tih dvaju putova na način da je usmjerena na ono što zahvaća i drži u vidu ono na što je usmjerena.¹² Premda vrlo bliski pojmovi, *dianoia* i *noein* se ipak po nečemu razlikuju, ali bez obzira na razlike, i jedan i drugi podređeni su *nousu*, odnosno javljaju se kao njegovi produkti. Walter Brogan Aristotelov pojam *nousa* tumači kao viđenje cjeline bića,¹³ gdje *noein* označava takvo mišljenje koje obuhvaća *arche* i *eidōs* bića.¹⁴ Prema tome, ovako shvaćeno *noein* bilo bi mišljenje višega reda, koje se bitno razlikuje od poimanja *noein* opisanog u djelu *O duši*, što samo potvrđuje dvojbenost i nedosljednost aristotelovske terminologije. *Dianoia* je, pak, prema Broganu, sposobnost interpretacije bića i bitka u smislu onoga što *nous* jest,¹⁵ na način da, kao što je već rečeno, upravlja odnosima putova znanja.

Ključan dio VI. knjige *Nikomahove etike* čini i Aristotelovo razlaganje pet načina kojima duša dolazi do istine (*aletheia*): umijeće (*techne*), znanost (*episteme*), razboritost (*phronesis*), mudrost (*sophia*) i um (*nous*).¹⁶ *Nous* ovdje zauzima posebno mjesto te ga se, po njegovu značenju, ali i značaju, ne može izjednačiti s ostalim načinima dolaženja do istine, jer je upravo *nous* ono što nam omogućuje ostale načine uopće zvati načinima dolaženja do istine. Primjerice, i *phronesis* i *sophia* uključuju *nous*. Razlog je tomu već spomenuta dvojaka narav *nousa*, kao viđenje cjeline bića, ali time i istine,¹⁷ i svakog individualnog bića.¹⁸

10 Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb 1988., 1139a 5-10.

11 Isto.

12 W. A. Brogan, *Heidegger and Aristotle. The Twofoldness of Being*, str. 173.

13 Isto, str. 27.; Budući da je u VI. knjizi *Nikomahove etike* Aristotel *nous* odredio kao »ono što obuhvaća sama počela«, jasno je zašto ga, dakle, Brogan određuje na ovaj način.

14 Isto, str. 100.

15 Isto, str. 172.

16 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1139b 15-20.

17 Važno je napomenuti da u VI. knjizi *Nikomahove etike*, budući da Aristotel govori o čovjeku i njegovim sposobnostima, *nous* o kojemu se do sada u radu govorilo onaj je koji vežemo uz čovjeka. No, problem nastaje kada govorimo o *nousu* kao mjestu istine, kao mjestu gdje se događa istina kao takva. Je li riječ o božanskom *nousu* ili *nousu* koji se tiče čovjeka, Aristotel na spomenutom mjestu nije jasno razložio.

18 Na ovom mjestu riječ je o dvama putovima znanja, gdje jedan promatra bića kojima su počela promjenjiva, a drugi promatra ona bića čija su počela nepromjenjiva. Za obje vrste promatranja potreban je *nous*, odnosno i on je dvovidan i odgovara dvostrukosti *logosa*. Budući da su i stanovita počela dvojaka (jedna promjenjiva, a druga nepromjenjiva), i kretanje mišljenja koje promatra spomenuta načela mora također biti dvovidno.

Iako su i znanost i razboritost i mudrost misaone aktivnosti, potrebno je govoriti o posebnoj vrsti misaone aktivnosti, a koja je mudrost (*sophia*). Kao što je bio slučaj i s pojmom *nous*, postoji više mjesta na kojima Aristotel govori o *sophiji* i više različitih određenja kojima ju opisuje. Tako se *sophia* može odrediti na nekoliko načina, primjerice kao misaono promatranje božanskog bića te kao djelatnost ili sposobnost promatranja stanovitih počela (tiče se ontološke strukture bića).¹⁹ Već je rečeno na koji način Aristotel shvaća dvojakost pojma *nous* i njegovih djelatnosti. U skladu s time i *sophia*, između ostalog, kao ona sposobnost promatranja stanovitih počela, premda vođena *nousom* kao istinom cjeline bića, ne isključuje promatranje pojedinačnih bića. Φιλοσοφία je ona koja postavlja pitanje: zašto? *Sophia* označava zadržavanje u onom što je promatrano postavljajući pitanje, što Aristotel naziva *theorijom* ili misaonim promatranjem. Budući da je misaono promatranje ono koje razmatra najviša počela i božanska bića, »božanska« *theoria* može se nazvati i najboljom djelatnošću, o čemu će u nastavku rada biti više riječi.

2. 2. Djelatnost nepokrenutog pokretača

U XII. knjizi *Metafizike* Aristotel daje svoje viđenje božanskog bića, koje naziva *nepokrenutim pokretačem* (ὁ οὐ κινούμενος κινεῖ). Tražeći biće, koje se kasnije ispostavilo kao najviše biće, Aristotel *nepokrenutog pokretača* određuje kao ultimativni djelatni uzrok. Ono što ovdje pobuđuje zanimanje jesu narav i djelatnost *nepokrenutog pokretača* te poveznica *teorije* kao ljudske djelatnosti s djelatnošću *nepokrenutog pokretača*. Aristotel je u djelu *O duši* naznačio da je »kod stvari bez materije isto ono što misli i ono što je predmet mišljenja«. ²⁰ Teorijsko znanje i objekt spoznat pomoću takvog znanja izjednačuju se. Karakteristično je i za ljude i za božanska bića, prema tome i za *nepokrenutog pokretača*, da *nous* misli sama sebe sudjelujući u onom mišljivom objektu svoga mišljenja.²¹ Budući da je *nepokrenuti pokretač* čista zbiljnost, nužno je da je nužan, da ne može biti drukčiji nego što jest.²² Temeljem toga da je *nepokrenuti pokretač* čista zbiljnost, Aristotel ga poistovjećuje s najvišom zbiljnošću ili djelatnošću, a to je čisto mišljenje mišljenja. »Stoga um misli sebe samoga, ako jest ono što je

19 W. A. Brogan, *Heidegger and Aristotle. The Twofoldness of Being*, str. 176.

20 Aristotel, *O duši*, 430a 5-10.

21 Maria Liatsi, »Aristotle's Silence about the Prime Mover's *Noesis*«, u: Christoph Horn (ur.) *Aristotle's Metaphysics Lambda – New Essays*, De Gruyter, Berlin 2016., str. 229.

22 Aristotel, *Metafizika*, 1072b 5-10.

najbolje, i njegovo je mišljenje mišljenje mišljenja.«²³ Njegov se život (βίος), odnosno njegova se djelatnost (ἐνέργεια) ne razlikuje od njega samoga. On jest svoja djelatnost. Ta je djelatnost najbolja i najviša, ona je čista sreća (εὐδαιμονία) i ne može biti drukčija.

U X. knjizi *Nikomahove etike*, gdje Aristotel govori i o najvišoj sreći ili blaženstvu koje čovjek može dostići, nalazi se i tvrdnja da je *nous* ono najviše u nama.²⁴ Prema tome, »smatra se da se djelatnost uma odlikuje ozbiljnošću, jer se sastoji od misaonog promatranja, i ne teži ni za kakvom drugom svrhom osim sebe same, i posjeduje sebi svojstven užitak (koji umnaža samu djelatnost); te ako se s njom slažu samodostatnost, dokolica i neumornost moguća čovjeku – zajedno s ostalim značajkama što se pridaju veoma sretnom čovjeku –, onda bi upravo ta djelatnost predstavljala čovjeku savršeno blaženstvo – uz potpun životni vijek, jer u blaženstvu nema ništa nepotpuno.«²⁵ Savršeno blaženstvo je za Aristotela misaono promatranje ili *theoria*. Djelatnost boga odlikuje se najvišim blaženstvom i Aristotel zaključuje da bi njegova djelatnost morala biti misaono promatračka.²⁶ Budući da je život *nepokrenutog pokretača* dobar sâm po sebi, odnosno najbolji je, a time je i on sâm najbolji, on je najviši objekt misli i žudnje.²⁷ On je objekt, kako svoje, tako i ljudske *teorije* i pokreće sve svojim ontološkim savršenstvom.²⁸ On je uzor i prema tome, čovjekov je *noesis* na neki način moguće usporediti s božanskim. Kada čovjek prakticira *teoriju*, njegov život je tek nakratko usporediv s djelatnošću *nepokrenutog pokretača*, a koja i jest on sâm. Blaženstvo koje se tada događa čovjeku jedina je izvorna sreća, upravo zbog udjela ili pak stremljenja k božanskom.²⁹ Budući da je objekt *teorije* ono božansko, *nepokrenuti pokretač*, a struktura božanskog jest (s)misao, moglo bi se reći da je djelatnost kao misaono promatranje ili *theoria* mišljenje o mišljenju.

23 Isto, 1074b 30-35.

24 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1177a 15-20.

25 Isto, 1177b 15-25. ἡ δὲ τοῦ νοῦ ἐνέργεια σπουδῆ τε διαφέρειν δοκεῖ θεωρητικῆ οὐσα, καὶ παρ' αὐτὴν οὐδενὸς ἐφίεσθαι τέλους, καὶ ἔχειν τὴν ἡδονὴν οικείαν (αὐτὴ δὲ συναυξοῖ τὴν ἐνέργειαν), καὶ τὸ αὐτάρκες δὴ καὶ σχολαστικὸν καὶ ἄτρυτον ὡς ἀνθρώπων, καὶ ὅσα ἄλλα τῷ μακαρίῳ ἀπονέμεται, τὰ κατὰ ταύτην τὴν ἐνέργειαν φαίνεται ὄντα: ἡ τελεία δὴ εὐδαιμονία αὕτη ἂν εἴη ἀνθρώπου, λαβοῦσα μῆκος βίου τέλειον: οὐδὲν γὰρ ἀτελές ἐστὶ τῶν τῆς εὐδαιμονίας.

26 Isto, 1178b 20-25.

27 Stephan Herzberg, »God as Pure Thinking«, u: Christoph Horn (ur.), *Aristotle's Metaphysics Lambda – New Essays*, De Gruyter, Berlin 2016., str. 160.

28 Isto.

29 Ted Sadler, *Heidegger and Aristotle. The question of Being*, Athlone Press, London 1996., str. 159.

3. Heidegger o mjestu mišljenja

Tragajući za mišljenjem koje se uvelike razlikuje od mišljenja koje je plansko i računajuće mišljenje, a koje je uvijek usmjereno na pojedinačna bića,³⁰ Heidegger zaziva upravo ono koje, uvijek iznova, oslobađa od subjekta i objekta te samoispriječujuće dehumanizacije čovjeka.³¹ Spis *Razgovor na poljskom putu o mišljenju* svojevrsni je dija-log između znanstvenika, učenjaka i učitelja. Cilj je tog dija-loga prodrijeti u narav mišljenja koje se ne temelji na volji, metafizički shvaćenoj na uobičajen način. Način na koji sugovornici dopijevaju do cilja nema narav dijalektičnog zaključivanja kojim se dolazi do odgovora. Dija-log je, naime, kružnog karaktera, ali ono što je posebno zanimljivo jest to da je sam dijalog cilj do kojega su htjeli doći. U svakom trenutku kretanja dijaloga, ono što oni traže zapravo se samo pokazuje, te je samo istraživanje postalo iskustvo istraženoga.³² Mišljenje znanstvenika i učenjaka s početka dijaloga primjer je načina mišljenja karakterističnog njihovim znanstvenim ulogama i područjima kojima se bave, ali posredovanjem učitelja napuštaju način mišljenja na koji su naviknuti i puštaju da im sâm dijalog pokaže ono što žele pronaći. Preduvjet za iznalazak pitanog jest ono što Heidegger kroz dijalog nudi čitatelju, a to je opuštenost (*Gelassenheit*). Prije razmatranja Heideggerovog pojma *opuštenosti*, točnije pojma koji je preuzeo od Meistera Eckharta, potrebno je razložiti mišljenje samo kojemu je spomenuta *opuštenost* preduvjet.

3. 1. Mišljenje kao *osvještavanje* (*Besinnung*)

Mišljenje koje treba istražiti nije ono uobičajeno računajuće mišljenje (*das rechnende Denken*).³³ Upravo današnja takozvana *računajuća* znanost sukladna je takvom mišljenju, osobito zbog našeg pripadanja dobu tehnologije.³⁴ To mišljenje planira, računa, postavlja ciljeve koje pokušava dostići i koji služe specifičnim svrhama.³⁵ Zbog takvog računajućeg mišljenja Heidegger tvrdi da treba odrediti koje su njegove posljedice. Jedna od tih posljedica je opća rastuća »bez-misao«

30 Martin Heidegger, *Mindfulness*, Continuum, London 2006., str. 39.

31 Isto.

32 Barbara Dalle Pezze, »Heidegger on Gelassenheit«, *Minerva – An Internet Journal of Philosophy* 10 (2006), str. 96.

33 Martin Heidegger, »Memorial Address«, u: *Discourse on Thinking*, Harper & Row, New York 1966., str. 46.

34 B. Dalle Pezze, »Heidegger on Gelassenheit«, str. 99.

35 M. Heidegger, »Memorial Address«, str. 46.

(*Gedankenlosigkeit*),³⁶ ili, još bolje, »bez-smislenost«.³⁷ O toj »bez-misli« Heidegger govori kao o »opasnom posjetitelju«, koji dolazi i nalazi se svugdje u svijetu, jer mi, čovječanstvo, sve uzimamo na najbrži mogući način samo da bismo to brže-bolje zaboravili.³⁸ Računajuće mišljenje iskorištava okolnosti koje su nam već dane, da bi došlo do isplaniranih ciljeva.³⁹ To je mišljenje koje ne miruje i ne pita za smisao upisan u sve što jest i kako jest.

Za razliku od računajućeg mišljenja, mišljenje o kojemu Heidegger govori je mišljenje *kao osmišljavanje (das besinnliche Denken)*, ono je *osvještavanje*.⁴⁰ *Osvještavanje* nije diskurzivan tip mišljenja koje nadilazi čovjeka, u smislu da, poput meditativnog mišljenja, lebdi negdje iznad nas bez ikakvog dodira sa stvarnošću. Iako svrha *osvještavanja* nije praktična i proizvodna poput svrhe računajućeg mišljenja, Heidegger upozorava da je nemoguće negirati praksu ovakvog mišljenja. Teško je pojmiti što bi *osvještavanje* uopće značilo, ukoliko se ne odmaknemo od uobičajenog načina mišljenja, čija se praksa ispostavlja kao fabrikacija ili produkcija.⁴¹ Djelovanje promatramo samo kao ono koje rezultira nekakvim učinkom, čija je učinkovitost definirana u pogledu njegove korisnosti,⁴² a zanemarujemo pravu bit svakog djelovanja, koja je ispunjavanje. Ispunjavanje kao izvođenje, na način razvijanja do punoće svoje biti – ispunjavanje koje vodi do svoje punoće.⁴³ Takvo je djelovanje kao mišljenje *osvještavanje*. *Osvještavanje* kao otvorenost prema onomu što zove misliti, što nije ništa drugo nego bitak.

Pitanje *osvještavanja* pitanje je bitka, odnosno istine bitka. Korijen riječi *Besinnung* riječ je *Sinn* ili *smisao*.⁴⁴ To nije smisao u smislu značenja, koje se uvriježilo u svakodnevnom ljudskom mišljenju. Heidegger riječju *smisao* označava istinu bitka,⁴⁵ a time i *osvještavanje* kao dolaženje *u* istinu bitka. Pogrešno je *osvještavanje* okarakterizirati kao nepraktično ili beskorisno djelovanje, koje nas udaljava od stvarnosti. Upravo suprotno, *osvještavanje* nas vraća na ono

36 Isto, str. 45.

37 U nastavku rada bit će objašnjena veza između mišljenja i smisla.

38 Isto, str. 45.

39 B. Dalle Pezze, »Heidegger on Gelassenheit«, str. 99.

40 M. Heidegger, »Memorial Address«, str. 46.

41 Fred Dallmayr, *Mindfulness and Letting Be: On Engaged Thinking and Acting*, Lexington Books, London 2014., str. 31.

42 Isto.

43 Martin Heidegger, »O humanizmu«, u: *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Naprijed, Zagreb 1996, str. 153

44 Zbog takve formulacije gotovo da je nemoguće pronaći odgovarajuću riječ kojom bismo preveli Heideggerov *Besinnung*. Engleske riječi *mindfulness* i *reflection* potpuno su pogrešne te promašuju pravu bit riječi *Besinnung*, jer u sebi ne sadržavaju riječ smisao niti čuvaju ono što smisao predstavlja, što čitatelju ne ide u prilog kada riječi poput *meaning* treba povezati s onim što Heideggeru *Sinn* zapravo znači.

45 Martin Heidegger, *Contributions to Philosophy (From Enowning)*, Indiana University Press, Bloomington 1999., str. 31.

sada našeg bića, na našu egzistenciju.⁴⁶ Prema Heideggeru, potrebno je misliti o onomu što nam je najbliže, ono o čemu vodimo brigu, upravo ovdje i sada.⁴⁷ Za takvo je mišljenje potrebna vježba. Ostajemo fokusirani na ovaj trenutak, pritom zahvaćajući sve njegove aspekte koji nas pozivaju da mislimo dalje i da misleći rastemo i rastući mislimo.⁴⁸ Zašto je to važno za mišljenje koje je *osvještavanje*? Što više razabiremo svoje misli, postajemo osvješteniji ili svjesniji temelja koje nas upravo poziva da mislimo. Navedeno negira stav da je *osvještavanje* nekakav oblik nepraktičnog ili, u suprotnom, čak beskorisnog djelovanja, koje nas odvlači od naše stvarnosti, i ujedno kritizira napredak tehnologije, koja je upravo čimbenik koji nas odvrća od bitnog – upućuje na računajuće mišljenje. *Osvještavanje* se tako ispostavlja kao dvostruko osvještavanje.

Potrebno je pobliže razmotriti što označava riječ *smisao*, shvaćena kao istina bitka. Istina je *aletheia*, neskrivenost. U toj neskrivenosti bitak i mišljenje pripadaju zajedno. Naglasak ovdje nije na *zajedno*. Naglasak je na supripadnosti, u kojoj su bitak i mišljenje izjednačeni na način da u njoj čuvaju svoj identitet, ali su ipak cjelina koja se ne može raščlaniti.⁴⁹ To pripadanje ili supripadanje mišljenja bitku je stremljenje mišljenja ka bitku. Heidegger ističe da se pripadanje bitku kod čovjeka odnosi na pripadanje koje osluškuje bitak. Čovjek i bitak supripadaju jedno drugomu.⁵⁰ Put mišljenja nije osmišljen od strane mišljenja. On je radije put koji već predleži mišljenju kao onaj koji nas poziva misliti.⁵¹ Misliti bitak znači supripadnost mišljenja i bitka, a Heidegger smatra ne samo da nam takvo mišljenje izmiče, nego da nam i samo mišljenje o takvom mišljenju nedostaje⁵² te da nam je potrebno određeno vježbanje. Do tog mišljenja čovjek neće moći doći, ukoliko se ne otrgne računajućem mišljenju. Ukoliko čovjek postane svjestan opasnih posljedica računajućeg mišljenja, koje je Heidegger istaknuo, moći će se otrgnuti i učincima koje moderna tehnika ima na čovječanstvo. Oslobođiti će ih se i tehniku će koristiti samo kao oruđe i pritom biti u mogućnosti napustiti ju u bilo kojem trenutku.⁵³ Tek kada čovjek shvati da ne mora biti nužno vezan za tehnološka dostignuća, nosi se s njima drugačije – u mogućnosti je negirati ih.⁵⁴

46 B. Dalle Pezze, »Heidegger on Gelassenheit«, str. 101.

47 M. Heidegger, »Memorial Address«, str. 47.

48 B. Dalle Pezze, »Heidegger on Gelassenheit«, str. 101.

49 Bo Dahlin, »On the path towards thinking: learning from Martin Heidegger and Rudolf Steiner«, *Studies in Philosophy and Education* 28 (6/2009), str. 4.

50 Martin Heidegger, *Identity and difference*, Harper & Row, New York 1969., str. 31.

51 John Sallis, *Heidegger and the path of thinking*, Duguesne UP, Pittsburgh 1970., str. 2.

52 B. Dahlin, »On the path towards thinking: learning from Martin Heidegger and Rudolf Steiner«, str. 6.

53 M. Heidegger, »Memorial Address«, str. 54.

54 B. Dalle Pezze, »Heidegger on Gelassenheit«, str. 104.

To je pitanje promjene ponašanja prema njima, što Heidegger naziva *opuštenost ka stvarima (die Gelassenheit zu den Dingen)*.⁵⁵

3. 2. *Opuštenost*

Sada dolazimo do najavljenog pojma kao preduvjeta mišljenju koje je *osvještavanje*. *Opuštenost* prema stvarima označava promjenu u mišljenju kao ponašanje prema okolnom svijetu i tehnologiji, ali i ono što Heidegger naziva *otvorenost za ono tajnovito*,⁵⁶ za bitak. Pitanje o biti mišljenja, uspostavljeno u okviru onoga što *opuštenost* ima značiti, zapravo je pitanje o biti mišljenja kao onoga oslobođenog volje (*Nicht-Wollen*).⁵⁷ Kada učitelj u dijalogu *Razgovor na poljskome putu o mišljenju* kaže da »želi ne želeći«, nemoguće je ne uočiti paradoksalnost. Iako se opire volji ne želeći ju, njegova želja volju i dalje uključuje. Ono što je Heidegger zapravo mislio jest voljno se odreći volje.⁵⁸ Odricanjem otpuštamo, ili se barem pripremamo da *opuštamo* sebe za traženu bit mišljenja oslobođenog od volje.⁵⁹ Ta priprema vodi do *opuštenosti*, koju je potrebno probuditi, odnosno dovesti se do održavanja budnosti. Napuštanje računajućeg mišljenja, s jedne strane, i održavanje budnosti za *opuštenost* kao otvorenost za tajnovito, s druge, dvostruki je modus *opuštenosti*.⁶⁰ Prateći tragove koje Heidegger ostavlja u liku učitelja, čitatelj uviđa da je i *opuštenost* nekakva vrsta djelatnosti, premda sama riječ implicira pasivnost, u smislu nekakvog otpuštanja, odnosno rješavanja od stvari. Odredbe djelatnosti sadržane u spisu *O humanizmu* itekako se odnose i na Heideggerov pojam *opuštenosti*. *Opuštenost* se u dijalogu otkriva kao navlastita aktivnost, ali kao aktivnost čekanja, koja kao aktivnost uključuje spremnost na mišljenje oslobođeno od volje – mišljenje koje čovjeka dovodi u istinu bitka.

3. 3. *Osvještavanje kao bit filozofije*

Kao što su isprepleteni *smisao* kao istina bitka i mišljenje koje Heidegger naziva *osvještavanjem*, isprepleten je i odnos filozofije i *osvještavanja*. Samo pomoću

55 M. Heidegger, »Memorial Address«, str. 54.

56 Martin Heidegger, *Gelassenheit*, Neske, Pfullingen 1959., str. 24.

57 M. Heidegger, »Conversation on a country path about thinking«, u: *Discourse on Thinking*, Harper & Row, New York 1966., str. 59.

58 Isto.

59 Isto.

60 B. Dalle Pezze, »Heidegger on Gelassenheit«, str. 108.

mišljenja kakvo je *osvještavanje* filozofija može znati što je danas i na čemu je.⁶¹ Ona mora biti *osviještena* za sebe samu kao mišljenje koje uopće započinje kao mišljenje bitka.⁶² *Osvještavanje* je mišljenje koje postavlja pitanje o istini bitka, te drži filozofiju kao način tog postavljanja pitanja, u smislu dolaženja *u* istinu bitka.⁶³ Rečeno je da mišljenje i bitak supripadaju jedno drugome, ali je bitak taj koji uopće omogućava mišljenje na način *osvještavanja*. Filozofija treba proizići iz *osvještavanja*. Promatramo li filozofiju kao osobito mišljenje koje se javlja kao *osvještavanje* onoga što bitak nudi u vezi s takvim mišljenjem, dolazimo do zaključka da filozofija kao *osvještavanje* čovjeku pokazuje put te ga usmjerava njegovom bitku. *Osvještavanje* u pitanje stavlja ono najvlastitije filozofije, koja bi propitivala samo ono što je vrijedno istine i što ostaje netaknuto afirmacijom ili negacijom onoga što doziva historija.⁶⁴ Za Heideggera je ova filozofija govor samoga bitka, koji ne uključuje nikakve slike.⁶⁵ Filozofija kao znajuća-osviještenost koja sadrži odluku, koja će sama biti odlučena od strane bitka.⁶⁶

4. Zaključno o *teoriji* i *osvještavanju*

Dva su načina mišljenja o kojima je bilo riječi u ovome radu: *theoria* ili misaono promatranje najvišeg bića kod Aristotela i *osvještavanje* kao pridolaženje *u* istinu bitka kod Heideggera. Iako postoje sličnosti između njih, nemoguće je zanemariti velike razlike koje ih dijele. I *theoria* i *osvještavanje* dva su načina ljudskog ponašanja i mišljenja. No vrlo je važno istaknuti da, kada govori o *teoriji*, Aristotel uvijek u vidu ima nešto vječno i univerzalno, što toliko nadilazi čovjeka da je uvelike otežano izvući zaključak o tome može li se *teorijom* dosegnuti biće koje valja promatrati. *Nepokrenuti pokretač* kao ono nedostižno što, na neki način, uvijek izmiče čovjeku i lebdi iznad njega, bez ikakva doticaja s čovjekovim svijetom i stvarnosti, ne može se izjednačiti s bićem koje je povezano s *osvještavanjem*, s bićem kao bićem. Heidegger, prema tome, ne govori o nekakvom bogu koji je čista zbiljnost. Heideggerov pojam *osvještavanja* kao mišljenja bitka uvijek je mišljenje onoga najvlastitijeg čovjeka. *Osvještavanje* je mišljenje koje je nužno vezano za čovjeka koji je tubitak, i to kao njegova

61 M. Heidegger, *Mindfulness*, str. 39.

62 Isto, str. 44.

63 Parvis Emad, *On the Way to Heidegger's Contributions to Philosophy*, The University of Wisconsin Press, Madison 2007., str. 147.

64 M. Heidegger, *Mindfulness*, str. 47.

65 Isto, str. 53.

66 Isto, str. 77.

bitna mogućnost. Iako je i *osvještavanje*, kao i *theoria*, mišljenje koje pokušava dospjeti u cjelinu bitka, te nadići uobičajeni način mišljenja, za razliku od *teorije* ono svakako ima i praktičnu svrhu. Ono je, naime, vježbanje koje, iako primarno usmjereno na istinu bitka (*smisao*), čovjeku omogućava bolju prilagodbu u svijetu u kojemu se nalazi. *Theoria* pak nema nikakvu praktičnu primjenu te se o njoj govorilo i kao o takozvanoj *beskorisnoj* aktivnosti. No jedno je jasno: i *theoria* i *osvještavanje* imaju svrhu u samoj sebi te su neraskidivo vezani uz ono što uvijek mora postavljati pitanje samo o onomu što je vrijedno istine, a to je upravo filozofija.

Literatura

Aristotel, *Metafizika*, Signum, Zagreb 2001.

Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb 1988.

Aristotel, *O duši*, Naprijed, Zagreb 1996.

Brogan, Walter A., *Heidegger and Aristotle. The Twofoldness of Being*, State University of New York Press, New York 2005.

Cohoe, Caleb, »Nous in Aristotle's De Anima«, *Philosophy Compass* 9 (9/2014).

Dahlin, Bo, »On the path towards thinking: learning from Martin Heidegger and Rudolf Steiner«, *Studies in Philosophy and Education* 28 (6/2009).

Dalle Pezze, Barbara, »Heidegger on Gelassenheit«, *Minerva – An Internet Journal of Philosophy* 10 (2006).

Dallmayr, Fred, *Mindfulness and Letting Be: On Engaged Thinking and Acting*, Lexington Books, London 2014.

Emad, Parvis, *On the Way to Heidegger's Contributions to Philosophy*, The University of Wisconsin Press, Madison 2007.

Heidegger, Martin, *Contributions to Philosophy (From Enowning)*, Indiana University Press, Bloomington 1999.

Heidegger, Martin, »Conversation on a country path about thinking«, u: *Discourse on Thinking*, Harper & Row, New York 1966.

Heidegger, Martin, *Gelassenheit*, Neske, Pfullingen 1959.

Heidegger, Martin, *Identity and difference*, Harper & Row, New York 1969.

Heidegger, Martin, »Memorial Address«, u: *Discourse on Thinking*, Harper & Row, New York 1966.

Heidegger, Martin, *Mindfulness*, Continuum, London 2006.

Heidegger, Martin, »O humanizmu«, u: *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Naprijed, Zagreb 1996.

Heidegger, Martin, *Što se zove mišljenje?*, Naklada Breza, Zagreb 2008.

Herzberg, Stephan, »God as Pure Thinking«, u: Christoph Horn (ur.) *Aristotle's Metaphysics Lambda – New Essays*, De Gruyter, Berlin 2016.

Liatsi, Maria, »Aristotle's Silence About the Prime Mover's *Noesis*«, u: Christoph Horn (ur.) *Aristotle's Metaphysics Lambda – New Essays*, De Gruyter, Berlin 2016.

Sadler, Ted, *Heidegger and Aristotle. The Question of Being*, Athlone Press, London 1996.

Sallis, John, *Heidegger and the path of thinking*, Dugesne UP, Pittsburgh 1970.